

אמירת 'לעלא לעלא'

מאת

אפרים בצלאל הלבני

מנהג כפילת לעלא מוזכר לראשונה במהרי"ל. בראש הפרק של תפילת ראש השנה, בקשר לקדיש שלפני ברכו בשחרית, כתוב שהמהרי"ל "כופל לעילא בקדיש". לא מוזכר כאן באלו ימים כפל את לעלא - בראש השנה או גם מעבר לכך. וכן לא מוזכר באלו תפילות - רק בקדיש שלפני ברכו בשחרית או גם מעבר לכך. וכן אין כאן הסבר למה נהג כך. הרב אפרים זלמן מרגליות כותב: "וכן בכל הקדישים שאומרים בין ראש השנה ליום הכפורים כופלין לעלא בקדיש אפילו בקדיש יתום"². גם הוא אינו הוא מביא סיבה לזה.

הלבוש כותב: "והטעם שכופלין אותו מפני שבימים הללו הוא מתעלה יותר כפול ומכופל מפי ברואיו, מפני שהוא יושב על כסא דין והכל צריכין לשבחו ולפארו ולבקש רחמים על דינו"³. אך קשה לקבל הסבר זה. הרי השבחים שבקדיש בעשרת ימי תשובה הם אותם שבחים שבקדיש בשאר ימות השנה; אין בקדיש ביטוי לכך שהקב"ה "מתעלה יותר כפול ומכופל מפי ברואיו". וגם אין בקדיש בקשה לרחמים בדין. ועוד, לפי המהרי"ל כופלים את לעלא גם ברגלים⁴. ולפי נוסח התפילה של הרמב"ם כופלין לעלא כל השנה⁵. וכן הוא בשבלי הלקט⁶ ובמחזור רומא⁷. הסברו של הלבוש ודאי אינו מסביר את המנהגים האלה.

1. ספר מהרי"ל, מנהגים של רבינו יעקב מולין זצ"ל, מהד' ש"י שפיצר, ירושלים, תשמ"ט, עמ' רפ, סוף קטע א.
2. מטה אפרים תקפב, א.
3. הרב מרדכי יפה, לבוש החור, תקפב, ח.
4. לעיל הע' 1, עמ' קמא, קס ושעט.
5. ראה ד"ר דניאל גולדשמידט, "סדר התפלה של הרמב"ם ע"פ כ"י אוקספורד", ידיעות המכון לחקר היהדות בירושלים ז (תשי"ח), עמ' 199. אמנם שם בהערה מובא שבכ"י אחר כתוב "לעלא" רק פעם אחת, אך כבר אמר ר' משה לוצקי: "בטלה סמכות של הנוסח המקוצר שנדפס בספרי הרמב"ם על פי שאר כ"י" (שם, עמ' 187).
6. מהד' ש"ק מירסקי, ירושלים-ניו יורק, תשכ"ו, עמ' 154.
7. ראה מחזור כל השנה כפי מנהג ק"ק איטלייאני עם מבוא מאת שמואל דוד לוצאטו, ליזורנו תרט"ז, ח"א, יג ע"א, וח"ב, יז ע"ב; ד"ר דניאל גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, כרך א (ראש השנה), ירושלים תש"ל, מבוא, עמ' כה, הע' 40.

מסתבר שמנהג כפילת לעלא בעשי"ת בא לעולם בתור פשרה בין מנהגים שונים. כאמור, לפי הרמב"ם כופלין לעלא כל השנה. לעומת זאת 'הספרדים נוהגים לומר קדיש [בעשי"ת - אב"ה] כמו בכל ימות השנה ואין כופלין "לעילא לעילא"⁸. האשכנזים אינם מאמצים בצורה גורפת מנהג אחד. הם מייחדים את שני המנהגים לזמנים שונים. את המנהג של אמירת לעלא פעם אחת מייחדים לרוב השנה, ואת המנהג של כפילת לעלא מייחדים לעשי"ת⁹, ויש שמייחדים אותו גם לרגלים. ובכך משמרים את שני המנהגים. אין הבדל ענייני בין הזמנים השונים בעניין הזה.

וכבר מצינו כיוצא בו. לגבי מטבע הפתיחה של הברכה השנייה מברכות קריאת שמע נחלקו תנאים ואמוראים האם לומר אהבה רבה או אהבת עולם¹⁰. מסתימת הדברים משמע שמדובר הן בקריאת שמע של שחרית הן בקריאת שמע של ערבית. והרי"ף פוסק כרבנן שיש לומר אהבת עולם תמיד, הן בבוקר הן בערב. אך התוספות אומרים: "הלכך תקינו לומר בשחרית אהבה רבה ובערבית אהבת עולם"¹¹. אין הבדל ענייני בין שחרית לערבית בעניין הזה. לפי התוספות מייחדים את שני המטבעות לזמנים שונים, את אהבה רבה לשחרית ואת אהבה רבה לערבית. ובכך משמרים את שני המטבעות¹². המנהג לומר 'לעלא לעלא' בעשי"ת הוא דוגמה נוספת לשיטה לייחד שני מטבעות חלופיים בתפילה לזמנים שונים ובכך לשמר את שני המטבעות¹³.

המנהג לכפול 'לעלא' גרר אחריו שינוי אחר בנוסח הקדיש. הרב יעקב חיים צמח, מתלמידי האר"י, כותב: "ומן יהא שמיה עד דאמירן בעלמא הם כ"ח תיבות כנגד כ"ח אותיות דמילוי

8. לשון הרב אליהו בן דהן, במדור "דינים ומנהגים לספרדים ובני עדות המזרח", המופיע בשנתון שנה בשנה, בסעיף של ערבית של א' דראש השנה. בלוח של שנת תשנ"ט, הדברים נמצאים בעמ' 90. ראה הרב חיים פאלאג'י, מועד לכל חי, יג, יט; הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף - מועדים, ירושלים תשמ"ח, עמ' כו.

9. בחב"ד מייחדים כפילת לעלא רק לתפילת נעילה, כמבואר בספר המנהגים - מנהגי חב"ד, ניו יורק תשכ"ז, עמ' 56 ועמ' 60.

10. ברכות יא, ב.

11. ד"ה ורבנן. והדברים נמצאים כבר בחמדה גנוזה קכה. ראה פרופ' ישראל מ' תא-שמע, התפילה האשכנזית הקדומה: פרקים באופיה ובתולדותיה, ירושלים תשס"ג, עמ' 73-76.

12. וכבר עמדו אחרים על דוגמות נוספות של השיטה הזאת בתפילה. על הנוסח של עושה השלום בחתימת הברכה האחרונה של שמונה עשרה בעשי"ת אצל האשכנזים ראה הרב אלעזר פלקס, תשובה מאהבה, ח"א, צ; ערוך השלחן, או"ח תקפד, ד; ר' יצחק דוב, הידוע בשם "בער", סדר עבודת ישראל, רעדלהיים תרכ"ח, עמ' 103; והרב יעקב ורדיגר, צלותא דאברהם, תל אביב תשכ"ג, עמ' שכב ואילך. וכך מסביר הרב פרופ' דניאל שפרבר, מנהגי ישראל: מקורות ותולדות, ח"א, ירושלים תש"ן, עמ' קכה-קכז, את המנהג האשכנזי לחתום בברכת ההפטרה בשבת חול המועד סוכות "מקדש ישראל והזמנים", ודבריו מתקבלים על הדעת.

13. השיטה הזאת לשמר שני מנהגים קיימת בעיקר אצל האשכנזים. כל הדוגמות המוזכרות במאמר זה נהוגות רק אצל האשכנזים.

המילוי דהוי"ה. וצריך אז לענות אמן רביעי. וצ"ל לעילא מן כל ברכתא בב' תיבות כדי שיהיו כ"ח תיבות¹⁴. לפי זה מסתבר שכאשר אומרים 'לעלא לעלא' יש לומר "מכל" במילה אחת, כדי שיהיו עשרים ושמונה מילים. ואכן הרב אפרים זלמן מרגליות כותב: "ובכל השנה שאין כופלין אומרים לעלא מן כל ברכתא, כדי להשלים עשרים ושמונה תבות בקדיש, ומן ראש השנה עד אחר יום הכפורים שכופלין לעלא אין לומר מן כל ברכתא רק מכל ברכתא"¹⁵. אבל הנוסחאות של הראשונים אינן מאשרות את ההבחנה הזאת. אמנם ברמב"ם¹⁶ הנוסח הוא "לעילא לעילא מכל". אבל בסדר רב עמרם גאון¹⁷, במחזור ויטרי¹⁸, באור זרוע¹⁹ ובאבודרהם²⁰ הנוסח הוא "לעלא מכל". ובלקוטי הפרדס²¹ ובשבלי הלקט²² הנוסח הוא "לעלא לעלא מן כל". ועוד בעל לקוטי הפרדס מביא שני מנהגים ברשימת פעלי השבח הפותחת במילה "יתברך". יש אומרים שבע מילות שבח: "יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתעלה ויתהדר ז' הם כנגד ז' רקיעי". ויש אומרים שמונה: "ומאן דאמ' ויתקלס שהוא שמיני". אין הוא אומר שיש להוסיף או לפחות מילה אחרת כדי לשמור על מספר המילים במשפט כולו. ואין בכך כדי להפתיע. הרי הרב יעקב חיים צמח ביסס את דבריו על שיקול מעולם הקבלה. הראשונים לא התחשבו בשיקולים מהסוג הזה. לכן אין קשר בין החילוף 'לעלא' לעומת 'לעלא לעלא' לבין החילוף 'מן כל' לעומת 'מכל'²³.

14. ר' יעקב חיים צמח, נגיד ומצוה, מהד' א' מויאל, ירושלים תשע"ב, עמ' צה.

15. מטה אפרים, תקפב, א.

16. לעיל, הע' 5.

17. מהד' ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' יא.

18. הקדיש מצוטט בשני מקומות: א) בתפילה של חול - מהד' ש' הורוויץ, נירנבערג, נירנבערג תרפ"ג, עמ' 55; מהד' א' גולדשמידט, ח"א, ירושלים תשס"ד, עמ' נד; ב) בצידוק הדין - במהד' הורוויץ, עמ' 247; מהד' גולדשמידט, ח"ג, ירושלים תשס"ט, עמ' תרסט. בכ"י לונדון 655 של מחזור ויטרי בשני המקומות האלה הנוסח הוא "לעלא מכל", וכן הוא במהד' גולדשמידט בשני המקומות. הנוסח "לעלא מן כל ברכתא" במהד' הורוויץ, עמ' 247, הוא כנראה מוטעה.

19. ח"ב, מב, י.

20. מהד' ש' קרויזר, ירושלים תשכ"ג, עמ' סז.

21. וניזייה רע"ט, במדור "פירוש קדיש", עמ' יא [בספר אין מספרי עמודים].

22. לעיל הע' 6.

23. וכבר כתב האבודרהם, לעיל הע' 20, עמ' קה: "יש אנשים שמנו התיבות שיש בכל ברכה וברכה משמונה עשרה והביאו פסוקים על כל ברכה מעניניה שעולין תיבותיהם כמנין תיבות הברכה. וכן עשיתי אני בראשונה מנין כזה. ואחר כך נראה לי שאין לו יסוד ולא שורש כי לא תמצא מקום בעולם שאומר שמונה עשרה בענין אחד תיבה בתיבה אלא יש מוסיפין ויש גורעין. ואם כן המנין הזה אינו מועיל אלא למי שעשאהו לא לזולתו. ולמה נטריח על הסופרים לכתבו". ודבריו מובאים בבית-יוסף, או"ח, סס"י קיג.